

”אימא זאבה”: אימהות לחיילים בין המרחב הפרטי לציבורי

אורית ברשטלינג¹ ורוני סטריאר²

השיח הפסיכואנליטי-האדיפלי והדימויים התרבותיים הרווחים על האם המסרסת והבן החלש וחסר העצמאות תופסים על פי רוב כקונפליקט יחסי קרבה הדוקים בין אימהות לבנים. גישה מסורתית זו מזהה את הגבריות ההטרו-נורמטיבית עם התנתקות והתרחקות מהאם ועם התכחשות לתכונות הנשיות המיוחסות לה. הציווי החברתי של נפרדות פיסית ופסיכולוגית של הבן מאמו, לצורך החניכה לגבריות, מודגש בחברה הישראלית גם בעת יציאתו של הבן מהבית אל השירות הצבאי. העיון בספרות על נושא זה חושף את חלקו של הצבא בקיטוב בין המגדרים ובצמצום יכולת ההשפעה של האם, הנותרת בשפה חסרה לנוכח עולם זה של גברים. ואולם במחקר זה, המבוסס על 30 ראיונות עומק עם אימהות ובניהן הבוגרים, המגדירים את הקשר ביניהם כקרוב מאוד, נגלית תמונה מורכבת יותר מהחלוקה הדיכוטומית בין הגבר החייל לאם המושתקת. רוב המשתתפים והמשתתפות מתארים את הצבא, המזוהה כאתר חברתי המדיר מתוכו את האם, דווקא כמרחב שעשוי לחזק את הקשר הדיאדי ולמתן את הקונפליקט הנובע מיחסי הקרבה בין בן לאמו. אמנם הצבא משמש "שומר סף" המעודד נפרדות דרך הרחקת האם וחיזוק האחוה הגברית, אבל בה בעת רוב המשתתפים והמשתתפות מתארים התקרבות מיטיבה, ודבריהם מעמידים את הצבא כמרחב לגיטימי למעורבות הולכת וגוברת של האם בחיי בנה. בעידן של זהויות מגדריות נזילות ושל שיה משתנה על טיבה של גבריות מתאפשר, לטענתנו, לחיילים לגלות חולשה, להפגין היוזקות ולהתקרב אל האם, ואילו היא מצדה מותחת את פרקטיקות האימהות אל תוך המרחב הצבאי. כך מיטשטשים הגבולות בין הזירה הפרטית לציבורית, בין הגברי לילדי ובין דימוי הלוחם האקטיבי לדימוי האישה הפסיבית הנותרת מאחור.

מלות מפתח: גבריות, אימהות, מגדר, צבא

1 בית הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת חיפה ואוניברסיטת תל אביב.
2 בית הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת חיפה.

מבוא

הדיון על אימהות עכשוויות בישראל עשוי לצמוח דווקא מתוך העיסוק המחקרי בגבריות החדשה ובביטוייה במערך יחסי הכוח בין אימהות לבנים. בשנים האחרונות התחוללו תמורות בתפיסות ובפרקטיקות של גבריות, ואנו עדים להופעתה של תצורה חדשה של גבריות – גישה, מודעת לעצמה, ורבליט ורפלקסיבית יותר. מטרת המאמר היא לבחון כיצד התרחבותה הדינמית של הגדרת הגבריות מעצבת מחדש את הקשר הדיאדי אמ-בן ואת מאפייני האימהות לבנים בהקשר הספציפי של השירות הצבאי בישראל.

המאמר הוא חלק ממחקר איכותני רחב על כינון של גבריות ואימהות בשיח על יחסי בנים ואימהות. הוא מבוסס על 30 ראיונות שנערכו בין השנים 2010-2013 עם 15 דיאדות – אימא ובן בוגר (גילאי 22-43) יהודים, המתארים את הקשר ביניהם כקרוב ביותר. הוא מתבטא, לדבריהם, בתחושת אינטימיות וקרבה רגשית, בתמיכה אינסטרומנטלית ומחויבות הדדית ובתדירות גבוהה של שיחות, מפגשים או פעילויות משותפות. הבחירה בקבוצה זו נבעה מהעניין לבחון מחדש את ההנחה הקלינית המסורתית שהזהות הגברית צומחת בהכרח מסימון גבולות בין הבן לאמו ומתעצבת כתשליל של תפיסות אימהות ונשיות.³ הבנים והאימהות אותרו בשיטת כדור השלג (מפה לאוזן). הם רואיינו בנפרד והתבקשו לספר באופן חופשי על טיבו של הקשר הדיאדי. הסיפורים השונים נותחו על פי גישת ביקורת השיח, המתמקדת באופני השימוש בשפה בהקשר חברתי נתון ובחלקה של האידיאולוגיה בהכוונת הפרקטיקות המילוליות של המשתתפים והמשתתפות (Fairclough, 2003).

העיסוק ביחסי אמ-בן במסגרת הצבא עלה מתוך דבריהם, ונחלק לשתי תמות מרכזיות: תמה אחת ממחישה את הטיעון השכיח בספרות על תרומת הצבא להעמקת הנפרדות בדיאדה אמ-בן (אלאור, 2001; Liebllich, 2001); כלומר: השירות הצבאי לוקח חלק, לדברי המשתתפים והמשתתפות, בטשטוש הייחוד של הבנים, בהפקעתם לטובת הקולקטיב הישראלי, בהברות לתפקידי מגדר קונבנציונליים וביצירתם של מרחבים גבריים המדירים מתוכם את האם. התמה האחרת מציגה תמונה מורכבת יותר, המגלה שהשירות הצבאי דווקא מחזק את יחסי הקרבה הדיאדיים ומגביר את מעורבות האימהות בחיי הבנים. לצד תפקידי הטיפוח המסורתיים שמוקצים חברתית לאימהות לחיילים במרחב הפרטי, חלק מהאימהות מפגינות אקטיביות במרחב הציבורי: הן מתמצאות בז'רגון הצבאי, "מחלצות" את הבן מהתנגשויות עם מפקדיו, מעצבות את מסלול השירות שלו ו"מתגייסות" להכנסתו לסדר הלאומי והמגדרי, כשהן מנצלות את השינוי במדיניות הצבא כלפי מעורבות המשפחה בחיי החיילים. תמה זו תדגים אפוא כיצד פרקטיקות האימהות נמתחות מעבר לגבולות הבית אל

3 יש לציין, שבתחילת ההליך ביקשנו להתמקד בהבניית הגבריות בלבד, אך בהדרגה נוכחנו לדעת שלא ניתן לעסוק בגבריות במנותק מן האימהות. כלומר: הגבריות בהקשר הדיאדי מתעצבת גם לאור תפיסות של אימהות, ולהפך, האימהות בהקשר הדיאדי מתעצבת גם לאור תפיסות של גבריות.

תוך המרחב הצבאי, וכך מטשטשות את ההבחנה בין הזירה הפרטית לציבורית, בין הגבר לילד ובין דמות הלוחם הבוגר והעצמאי לדמות האישה המחכה לו בבית.

הקשר תיאורטי

הקשר בין בנים בוגרים לאמותיהם נחקר מעט יחסית, קל וחומר בהשוואה לידע הרב שנאסף על יחסי אימהות ובנות (O'Reilly, 2001; Rowland & Thomas, 1996). התיאוריה הפסיכואנליטית, גוף הידע המרכזי בתחום, התמקדה בתקופת הינקות ומיעטה לייצר דימויים חיוביים הנוגעים לקשרים קרובים בין בנים בוגרים לאימהותיהם (רייל, 1999). היא הציגה לעולם את תסביך אדיפוס, הדגישה את חשיבותם הפסיכולוגית של תהליכי האוטונומיה והבידול של הבן מאמו ותרמה ליצירת דימויים בלתי מחמיאים של אימהות נירוטיות, המפגינות שליטה ומעורבות-יתר בחיי בניהן (Bieber, 1965; Bly, 1990). גם התיאוריה הפמיניסטית, במסגרת ניסיונותיה לפנות מקום לחוויות של נשים, מיעטה להתייחס לקשר הדיאדי אמ-בן. היא הרבתה לעסוק באימהות ולהאיר את ההיבטים הפוליטיים הכרוכים בה, וביקשה להשיב לאם את הקול שאבד לה בצלו של הבן – הפרוטגוניסט בסיפור האדיפלי (פרוני, 2009; רייץ', 1989; O'Reilly, 2001; Chodorow, 1978; Longhurst, 2008). הכתיבה בתחום לימודי הגברים – תחום חדש יחסית בלימודי המגדר – הציעה פרשנויות חלופיות למודלים הקליניים וטענה נגדם שהם מתעלמים מיחסי הכוח החברתיים ומהשפעתם על עיצוב הגבריות. היא ביקרה את חלקם בארגון דפוסיים שונים של גבריות בטווח שבין הנורמלי לפתולוגי והצביעה על המחיר הכבד שגברים משלמים בעקבות אובדן הזיקה אל האם (Connell, 1994; Kimmel, 1994; Rubin, 1986). ואולם גם בכתיבה הפמיניסטית-הביקורתית שלעיל בולטת הדומיננטיות של הפרספקטיבה הקלינית האנדרוצנטרית (בורדייה, 2007), הנוטה לשרטט את הגבריות ואת האימהות כמוהויות יציבות שאינן תלויות בזמן או במקום וכסל תכונות אחיד המוצא אל הפועל ללא התנגדות. בשונה מאלה אנו מאמצים את המסגרת המושגית של הזרם הפמיניסטי האנטי-מהותני, הרואה בגבריות ובאימהות קטגוריות נזילות, המשתנות בהתאם למגוון הקשרים חברתיים (Butler, 1990; Longhurst, 2008; Wetherell & Edley, 1999). הקשר חברתי אחד, העשוי להאיר את הדינמיות של יחסי אימהות ובנים, הוא הצבא הישראלי.

מחקרים רבים עסקו בחלקו של הצבא בקיטוב בין המינים ובכינונה של גבריות המתכחשת לכל הנתפס בתרבותנו כ"נשי". הדימויים התרבותיים הנפוצים מקשרים לעתים מזומנות בין חיילות לגבריות, כשהצבא הוא זירה שבה נערך טקס התבגרות וחניכה לגבריות, המקדשת ערכים של קשיחות, אומץ, חספוס, ישירות או איפוק רגשי (ששון לוי, 2006; Klein, 1989; Lieblich, 1999). מחקרים אחרים, המשלימים את המחקר על הבניית הגבריות הצבאית, דנים באימהות לחיילים. עיון בספרות הענפה בתחום זה מצביע על שני טיעונים מרכזיים: (1) אימהות לחיילים היא עמדה פוליטית, ה"מגויסת" בידי המדינה או בידי הנשים

עצמן לדיון בנושאי ביטחון, מלחמה ושלום (ברקוביץ, 1999, 2001; פוגל ביז'אוי, 2002; Enloe, 2000). (2) הצבא מעמיק את הנפרדות הכפויה בין האם לבנה (אלאור, 2001; Lieblich, 2001).

האימהות לחיילים כעמדה פוליטית בולטת מאוד בנסיבות הביטחוניות הייחודיות של ישראל, אך מתועדת גם במחקר על אזורי קונפליקט אחרים בעולם. בישראל בלטה, עם קום המדינה, מגמת ההאדרה של תפקיד הנשים היהודיות כאימהות והעלאתן לדרגה של שליחות לאומית. הנשים נדרשו לתרום לפרויקט הציוני על ידי הולדת הדור הבא, שיהיה עתודת הלוחמים של המדינה, יצמצם את האיום הדמוגרפי מצד אויביה ויתווה את גבולות הקולקטיב המתפתח בארצו. כלומר: אזרחותן המלאה של נשים נמדדה על פי יכולות הרבייה שלהן והתבטאה בחקיקה ובזכויות חברתיות המיטיבות עם אימהות, יהודיות בפרט. גם היום, כשירדה קרנו של הקולקטיביזם הציוני-הישראלי, אימהות לחיילים מוסיפה לשמש סמל וכלי שרת להעברת מסרים לאומיים ולחיזוק התפיסה הביטחונית (ברקוביץ, 1999, 2001; פוגל-ביז'אוי, 2002; Ajzenstadt & Gal, 2001; Enloe, 2000; Stoler-Liss, 2003; Yuval-Davis, 1997). לחילופין, אימהות לחיילים היא כלי אידיאולוגי לקידום תנועות שלום והתנגדות למיליטריזם. ארגוני מחאה כמו **ארבע אימהות** או **אימהות נגד שתיקה**⁴ הוקמו בידי נשים, שראו באימהות ובקול האימהי יסוד המקנה להן לגיטימציה לפעילותן הפוליטית וזכות לנהל דיון ציבורי על עתיד בניהן (גלבלום, 1998; Ruddick, 1997; Lieblich, 2001). אימהות אלה פעלו במסגרת הציפיות המגדריות מהן ועשו באימהות שימוש חתרני, כדי לצאת מהמרחב הפרטי ולהשפיע על השיח הלאומי-הגברי (Helman, 1999; Lemish & Barzel, 2000). דוגמאות אחרות של אקטיביזם אימהי הן פעילותן של אימהות לחיילים אמריקנים ששירתו בעיראק או אימהות לחיילים בצבא הרוסי בעת הפלישה לצ'צ'ניה. גם כאן ניצבות האימהות ברצף שבין ארכיטיפ האם הרפובליקנית, הדואגת לבנה אך מטפחת אותו כאזרח פטריוט, לבין דמות האם הפציפיסטית, המתריסה נגד המדיניות המלחמתית (Hinterhuher, 2001; Slattery & Garner, 2007).

באשר לטיעון שהשירות הצבאי מעצב את הקשר בין בנים לאימהותיהם ומעמיק את הנפרדות ביניהם (טיעון 2), ליבליך (Lieblich, 2001) התיקה את דרישת הנפרדות בין הבן לאמו מהפסיכולוגיה אל התחום הציבורי וטענה, שחובת השירות הצבאי מעודדת את התרחקותו הפיסית והפסיכולוגית של הבן מאמו ואת התקרבותו לאביו, בדומה לחלוקה ההיררכית על פי תפקידי המגדר בצבא. לדבריה, לקראת השירות הצבאי הבן פונה אל אביו או אל גברים אחרים בסביבתו, והאם נדחקת הצדה, קולה מושתק והדאגה שלה זוכה לבוז.⁵ גם אלאור

4 למעשה נקראה התנועה במקור **הורים נגד שתיקה**, אך מכיוון שגיסייה לשרותיה בעיקר נשים זוהתה בתקשורת כאימהות נגד שתיקה (Helman, 1999).

5 דוגמאות לכך ניתן למצוא, למשל, בשירו של דן אלמגור, **חיימקה שלי**, או בסרט הישראלי, **אמי הגנרלית**, המציגים את האם היהודייה כדמות קומית, המוסיפה לבחוש בענייניו של בנה החייל ומחבלת בכינון גבריותו.

(2001) הראתה כיצד הצבא והמדינה מחלחלים לדיאדה אם-בן. היא טענה, שעזיבת הבן את הבית וגיוסו לצבא מעמידים את האם במצב מורכב; היא הופכת מחבלת פוטנציאלית בכינון הגבריות של בנה. מצפים ממנה להיות פסיבית מול הגברים והמדינה, לחכות ולהמתין לבנה ככל האפשר את הגלולה המרה של השירות הצבאי. "סימונה כצרה מבית ידה, רק אם תשתף פעולה, תכבס, תגהץ, תבשל, תיסע לבקר או תמסור ד"ש בקולה של אימא" (אלאור, 2001, עמ' 79).

על אף האמור לעיל, בשנים האחרונות אנו עדים למגמות של שינוי ולשיח מתפתח על מעלותיו של "הגבר החדש", המתנהל לצד השיח על הגבריות הצבאית, הקשוחה והמאופקת, המדירה מתוכה את האם. ההבחנה בין הגבריות מהסוג הישן לגבריות מהסוג החדש צמחה גם בעקבות השינוי במעמד האישה, שהוביל לנזילות התפקידים ולהתרופפות גבולות המגדר הנוקשים. הייצוגים ההגמוניים המסורתיים של הגבריות, גם אם נותרו עדיין בעלי עוצמה, פינו את מקומם הבלבדי למודלים חדשים ואף הובנו מחדש כמושא לעג ופרודיה, כמו הדמות הקריקטורית של ה"מאצ'ו" הקשוחה השופע ביטחון עצמי מופרז (Gough, 2001). החלופות החדשות הובילו לשינוי באידיאלים של גברים, בזיקתם לגופם ולמיניותם וביחסם לנשים, לילדים או לגברים אחרים. הגבר החדש נעשה מודע לעצמו, "התחבר" לצדדים הרגישים שלו וקיבל הכשר להביע חולשה. הוא אימץ עמדות ליברליות ושוויוניות יותר ותרם את חלקו במרחב הפרטי, בעבודות הבית או במלאכת גידול הילדים (Anderson, 2009; Levant, 1996; Kimmel & Messner, 2000). גם אם כותבות פמיניסטיות רבות מטילות ספק בקיומה של אותה דמות גברית חדשה ומסווגות אותה כפיקציה, הרי שאין עוררין על התנהלותו של שיח חברתי ער אודות תופעה זו (Connell, 1996).⁶

בהתייחס לספרות שלעיל, אנו טוענים שהתמורות שחלו בשיח התרבותי בישראל, לרבות שיח הגבריות, עשויות לשנות את מערך יחסי הכוח הבינריים בין הזירה הפרטית, הבית, לזירה הציבורית, הצבא. כפי שנראה בהמשך, השיח על הגבר החדש מאפשר לחיילים לגלות חולשה, חוסר אונים והיזקקות לאם, שהקשר עמה מספק להם מענה פסיכולוגי, המבוסס על אינטימיות, על תקשורת הדדית ועל עיבוד רגשי של החוויות בשטח. יתר על כן, מלבד התמיכה הרגשית או האינסטרומנטלית שהחברה רואה בה חלק מתפקיד האם, היא גם מסייעת לבנה בבחירת תפקידיו בצבא ומתווכת בינו לבין מפקדיו, כשהיא מנצלת את השינוי במדיניות הצבא כלפי מעורבות ושותפות המשפחה בחיי החייל (ערן-יונה, 2008).

6 דוגמה מצוינת הממחישה את גלגוליה של הגבריות הישראלית משתקפת, למשל, בייצוגי הגבריות של משפחת דיין: מהמודל המיתי של משה דיין, הגנרל הקשוח וחובב הנשים, דרך אסי דיין ההיברידי, המשלב בין הגבריות ההגמונית של **הוא הלך בשדות** לגבריות השולית של **שמיכה חשמלית ושמה משה**, ועד לנכד ליאור דיין, המתילד, החרדתי והפטפטן הרפלקסיבי.

שיטה

המאמר הוא חלק ממחקר איכותני רחב, המבוסס על ראיונות עם 30 משתתפות ומשתתפים, אימהות ובנים, המגדירים את הקשר ביניהם כקרוב ביותר. למחקר שתי מטרות מרכזיות: (1) לזהות את התפיסות או את הנחות היסוד בדבר גבריות ואימהות בהקשר הדיאדי, המובלעות בדברי המשתתפים והמשתתפות (רמת המקרו); (2) לנתח את אופני ההצגה (performance) של זהויות אימהיות או גבריות באמצעות השימוש בשפה (רמת המיקרו).

בתהליך גיוס המשתתפים והמשתתפות התכוונו ליצור קבוצה הטרוגנית ככל האפשר, וניסו לברור אוכלוסייה מגוונת מבחינת גיל, מוצא, השכלה, אזור מגורים, מצב משפחתי, מעמד ומידת הדתיות, מתוך ההנחה שטווח רחב של אנשים ועמדות יעניק תוקף להכללת הממצאים (בויס, 2011). טווח הגילאים של הבנים נע בין 22 ל-43 שנים, כמחציתם נשואים או נמצאים בקשר זוגי קבוע והנותרים רווקים. שלושה מהם אבות לילדים, ורובם בעלי השכלה אקדמית (13). טווח הגילאים של האימהות נע בין 48 ל-71 שנים. רובן נשואות (שלוש אלמנות ושתיים גרושות), וחלקן הגדול בעלות השכלה אקדמית (9). המשפחות נבדלו זו מזו במוצאן האתני והיו פזורות לאורכה של הארץ – מבאר שבע עד קריית שמונה. מספר הילדים נע בין אחד לחמישה, כאשר המיקום בסדר הלידה של הבן שהשתתף במחקר היה מגוון (בן בכור, בן זקונים או "סנדוויץ").

המשתתפים התבקשו לתאר בדרכם שלהם את תולדות הקשר ביניהם. הסיפורים השונים נותחו על פי גישת ביקורת השיח ובהתאם למודל שמציע ון ליוון (van Leeuwen, 2008): אינטגרציה בין ניתוח תוכני, ניתוח דקדוקי (שימוש בכינויי גוף, זמן, שמות תואר וכו'), ניתוח לקסיקלי (אוצר מלים) וניתוח רטורי (למשל שימוש במטאפורות או בדימויים). מודל זה מארגן את ההתבוננות על פרקטיקות השיח של המשתתפים ועל תפקודיהן, ומאפשר להציף לידע סמוי שנתפס כברור מאליו ושאינו נגלה במישרין ברמת התוכן (Gee, 2011; Machin & Mayr, 2012).

ממצאים

שתי תמות מרכזיות עלו מתיאורי המשתתפים והמשתתפות את השפעת הזירה הצבאית על התחום הפרטי של יחסי אימהות ובנים ועל הבניית המרחב הפיסי והרגשי ביניהם: (1) הצבא תורם להעמקת הנפרדות בין אימהות לבנים. (2) השירות הצבאי דווקא מקרב ביניהם ומגביר את מעורבות האימהות בחיי הבנים.

"כולנו רקמה אנושית אחת": הצבא "מפקיע" את הבן מרשות אמו (תמה 1)

כניסת הבן החייל לכור ההיתוך של הגבריות הישראלית מעמיקה את הנפרדות בינו לבין אמו (ששון-לוי, 2006; Klein, 1999). הנפרדות מוטמעת במספר דרכים: טשטוש ייחודו של הבן והפקעתו לטובת הקולקטיב; יצירת מרחבים גבריים סגורים; הסתרת מידע מהאם; חברות לתפקידי מגדר מסורתיים. כך סיפרה יעל (60), אלמנה ואם לשניים:

אספר לך חוויה אישית שלי. כשאני באתי לטקס הסיום, את יודעת שאני לא זיהיתי אותו? [...] אותו דבר שקרה לו שם קרה לי. בין כל החיילים, כל... כל אימא זיהתה את הבן שלה חוץ ממני. הוא היה... הוא היה מטושטש לגמרי. זאת אומרת כאילו כל סימני הזיהוי האישיים באמת נעלמו. אני לא זיהיתי אותם שם, נשבעת לך. ואני לא כזאתי בדרך כלל. זה כנראה היה חוויה כל כך חזקה של... איבוד העצמיות ו... פשוט, נטישת העצמי עד כדי יצירת מרקם, כן? כולנו רקמה אנושית אחת ש... התך הזה בדיוק כמו התך ההוא.

יעל לא זיהתה את רפאל בנה הצעיר (23) בטקס הסיום של הטירונות, כשעמד בשורה אחת עם חבריו, לבוש במדים זהים, חבוש כומתה באותו הצבע ומסופר באותה התספורת; "התך הזה בדיוק כמו התך ההוא." המראה הזה טשטש את החותם שהטביעה בבנה ובלע לתוכו את עצמיותו. כלומר: הצבא לקח ממנה את בנה, עם סימני הזיהוי המובחנים שלו, והמיר אותם לטובת ייעוד שיתופי שהיא אינה מסוגלת להזדהות עמו. היא אף משתמשת במלותיו של שיר מוכר, הלקוח מאתוס השכול הישראלי ("כולנו רקמה אנושית אחת"), ובאמצעותו ממחישה את תהליך הפקעתו של הבן בידי הקולקטיב והפיכתו לאחד מיני רבים.

יעל המשיכה ודימתה את המנגנון הצבאי למעין שומר סף, הנושא באחריות לנפרדות הרגשית של הבן ולא רק להפקעתו הפיסית. היא סיפרה כיצד נזפו בה קציני בריאות הנפש על הסכנות הגלומות בקרבתה, ההרסנית לטעמם, לרפאל:

בפגישה האחרונה שהייתה עם ה... ה... פסיכיאטר ופסיכולוגית, הם ניסו לעשות לי זוכור. ממש, כאלה... אהממ... יחד עם רפאל הייתי. הם ניסו להשפיל אותי עדי עפר, להראות לי איזה אימא גרועה אני, איזה אדם נחות אני. [...] הילד שלי לא מסוגל להתמודד, הילד שלי לא יודע להיות גבר במדינת ישראל, הילד שלי לא מאצ'ו... כי אני לא גידלתי אותו נכון... אני הכנסתי לו רכרוכיות, אני הכנסתי לו רגישות, אני הכנסתי לו מוות, אני הכנסתי לו לא להתגבר על מות אבא שלו, אני, אני, אני... האימהות הדפוקה שלי. ו... וזה... לרפאל זה היה באמת קשה לשמוע.

יעל תיארה את הפגישה שלה עם אנשי בריאות הנפש לאחר קבלת ההחלטה לשחרר את רפאל מהצבא מפאת אי-התאמה. היא הגיעה לפגישה כאם יחידנית לבן ש"לא מסוגל להתמודד" עם המסגרת הצבאית ועם דרישות הגבריות הישראלית. היא השתמשה בסלנג הצבאי ("זוכור") כדי להמחיש את הטקס המשפיל שעברה אצל הפסיכיאטר והפסיכולוגית,

שהוכיחו אותה והאשימו אותה בכישלון של בנה ובאופיו הרגיש והרכרוכי. כאשר חזרה על המטאפורה החודרנית "הכנסתי לך" (ארבע פעמים) ואזכרה את מות האב, היא הבליטה את עוצמת הדרמה הרגשית שהתחוללה שם בחדר (Gee, 2011). אולם לצד העמדה האפולוגטית שלה כלפי אחריותה למצבו של רפאל ("אימא גרועה", "אדם נחות", "אימהות דפוקה"), היא גאה ברגישותו הגבוהה ובגבריותו החלופית, אנטייתזה לדמות ה"מאצ'ו" שבה היא מזלזלת כל כך.

תרומה אחרת של הצבא להרחקת הבן החייל מאמו היא יצירת מרחבים סגורים של אחווה גברית, המתארגנים סביב חוויות שירות משותפות. למשל: אמיר (25), סטודנט לאמנות, סיפר כיצד השתנו יחסיו עם אביו במהלך שירותו הצבאי ביחידה קרבית:

ההורים שניהם היו שם. שניהם ב... בצבא זה היה... זה היה באמת שניהם... כן, כי... שמה זה היה סיטואציות ששניהם, שאבא יכול להבין [...] זה קשיים של... בן אדם בצבא, אני יודע, מפקדים ודברים כאלה.

במהלך הריאיון תיאר אמיר את הקונפליקט המתמשך בינו לבין אביו. אין לשניים תחומי עניין משותפים, ולא אחת האב מעורר בו מבוכה וכעס. הקשר שלו עם אמו, לעומת זאת, הדוק ובלבדי. הוא מזדהה עם ערכיה, משתף אותה בחוויותיו ונוהג לפנות אליה בעת צרה ("עם אימא אנחנו כאילו זורמים לאותם ה... על אותם ערוצים, אבל עם אבא הרבה פעמים הוא לא מצליח להבין את כל הרובד הגדול של מה שאני אומר"). אולם הקערה התהפכה על פיה במהלך השירות הצבאי שלו, והשינוי התבטא במובאה שלמעלה בהחלפת נושא המשפט. בתחילת המובאה הוא הזכיר את ההורים המגויסים יחד כדי לצלוח את השירות הצבאי שלו, ובהמשך עבר לדבר על אבא, שיכול להבין את הקשיים האוניברסליים של "בן אדם בצבא". כך הזיז את אמו ממקומה הקבוע והציב בו את אביו, שמפאת ניסיונו מבין יותר ב"דברים כאלה". גם אהובה (62), אלמנה ואם לארבעה, סיפרה איך הרחיקה ממנה האחוה הגברית סביב "סיפורי הצבא" את בנה בני (25), והיא חשה שהוא חומק מידיה:

כן, לפעמים הרגשתי אז גם איזשהו ריחוק... הראש שלו בעניינים אחרים. [...] דווקא כשהיה מגיע, אז היה מתחיל להתרוצץ בין החברים. אבל זה גם טבעי אני חושבת מאשר לשבת עם אימא שלו בבית ו... לא עניינו אותי הסיפורי צבא האלה... אז... הוא יותר היה מספר ל... לא' ול... גיס שלו שבאופן טבעי זה עניין אותם, כאילו. אותי לא... אבל זה... גם הרגשתי שהוא קצת בורח לי.

במהלך השירות הצבאי או החופשה מהיחידה הקרבית, אמרה אהובה, "הראש" של בני עסוק "בעניינים אחרים", שהיא אינה לוקחת בהם חלק כמו בעבר. היא השתמשה בביטוי "טבעי", כדי לנמק את התרופפות הקשר ואת אי-הפניות של הבן אליה, וכמו הגחיקה בדבריה את החלופה האחרת, "מאשר לשבת עם אימא שלו בבית". הביטוי "טבעי" חזר גם בהקשר של סיפורי הצבא והעניין שהם מעוררים אצל גברים בסביבתו של בני. סיפורים אלה כוננו "באופן טבעי" מועדון סגור לגברים או לקהילה של מביני עניין. אהובה, לעומת זאת, לא

התעניינה בסיפורים או לא הייתה מסוגלת לשמוע אותם, ובהעדר שיח מילולי בין השניים נוצר ריחוק, והבית הפך תחנת מעבר בין ה"התרוצצויות" של בני אצל חבריו.

דחיקתה של האם הצדה מתבטאת גם בהסתרת מידע על תפקידים, מבצעים או פעילויות צבאיות. מרתה (71), אלמנה ואם לשלושה, תיארה את חוויותיה משירותו הצבאי של בנה הבכור ליאור (43), שהוצב בבסיס סודי בתפקיד לא ברור:

עכשיו בצבא... הוא היה בכימיה, איך... בוחן תחמושת? בוחן... כן, בוחן תחמושת...
לא, לא, קרבי היה...

שאלה: קרבי?

לא יודעת, לא יודעת. לא, לא. היה בתחמושת... בוחן תחמושת... כן. תחמושת. זה די מסוכן, זה היה במקומות סודיים בארץ, אני לא יודעת עד היום איפה ו...

דמות האם המעורבת והאקטיבית שעלתה לאורך הריאיון מתיאוריהם של מרתה וליאור – זו המביעה "אובר דאגה, ברמות קצת מטרידות" והמתעקשת לדעת הכול על בנה – איבדה שליטה עם גיוסו של הבן והורחקה מהסוד האופף מאותו רגע את חייו. הבן "נעלם" לה, הן במובן הפיסי והן במובן הסימבולי. היא לא ידעה בדיוק באיזה חיל שירת, מה היה תפקידו או היכן הוצב. מבחינתה הוא שהה במרחב בלתי מוגדר ואמורפי, שלא הייתה לה בו דריסת רגל ולא שפה מתאימה לתארו. היא ניסתה להסביר מספר פעמים מהו תפקידו והסתבכה במלותיה, בהדגישה את חוסר הידע וההבנה שלה בנושא (שלוש פעמים "לא יודעת").

גם בני סיפר על הצורך להסתיר מאמו מידע:

שאלת אם... מתי אני לא אספר לה דברים? ... זה בצבא. אמרתי לך, דברים שיפגעו בה או... לא יפגע, שהיא מאוד תדאג. בצבא, המשפחה שלי... היא [אימא] הייתה בשיא ההדחקה. אה... כאילו, כי היא יודעת שאני ביחידה מובחרת לוחמת ואפילו בחדשות פעם ב... אמרו דברים... כאילו... הייתה מתקשרת: "איפה אתה?" "אני אה... בכוננות. אה... לא יכול לדבר כי אין קליטה". אתה יוצא אה... למארב שלושה ימים ואתה צריך להגיד לאימא למה אתה לא יכול לדבר איתה שלושה ימים: "אנחנו באזור ללא קליטה." אה... שאני לא אוהב לשקר לאימא, אבל כאילו... באיזה שהוא שלב הייתי מספר לאחותי או לאחי נגיד, כשאני יוצא לפעילות, אה... שידעו, כאילו... שביקשו ממני, אבל אימא לא הייתה יודעת כאילו כלום [...] אני זוכר שבטירונות הסמל שלי אמר לי: "אתה תשקר לאימא שלך הרבה."

בני שירת ביחידה מובחרת. השירות הצבאי הוא כרטיס הביקור שלו, ונאמנותו לחבריו ליחידה הוזכרה תדיר במהלך הריאיון. כאשר נפצע קל ושוחרר מחובת המילואים, החליט להתנדב לאחד המבצעים הצבאיים המדוברים ברצועת עזה, על אף ההתנגדות הנחרצת של אהובה אמו וללא ידיעתה. כלומר: תחושת מחויבותו כלפי "המשפחה הצבאית" גברה על

מחויבותו למשפחתו האזרחית. החלטתו עוררה מתיחות רבה במשפחה וגרמה למריבה גדולה בינו לבין אחיו הבכור.

בני אמר שהוא מסתיר מפני אמו את האמת רק בהקשר הצבאי. עמדה זו לא הייתה נוחה לו, והוא ניסה להצדיק את ההסתרה בשלושה אופנים: (1) בתועלת של המעשה (Wodak & van Leeuwen, 1999), כלומר ההגנה על אימא, שלא תיפגע או תדאג; (2) בראיית ההסתרה כפעולה אוניברסלית (כולם משקרים לאימא), ולכן טבעית או בלתי נמנעת, באמצעות מעבר מגוף ראשון לשני: "אתה יוצא... אתה צריך להגיד" (Malone, 1997); (3) על ידי ציטוט דברי הסמל, המאששים את פעולתו. בני הדגיש את ההפרדה בין הבית למרחב הצבאי-הציבורי והציג גבריות "הרואית", המשעתקת את תפקידי המגדר המסורתיים (Wetherell & Edley, 1999), והמבוטאת, בין היתר, בהבלגה על רגשות ובהיפוך התפקידים בין הבן החייל לאמו. הכוח עבר עתה לידי הבן, שהרי הוא זה שהופקד על הגנתן של הנשים שנותרו מאחור (Lieblich, 2001).

מתיחת הפרקטיקה של האימהות לתוך המרחב הצבאי (תמה 2)

לצד העמדה המצביעה על הנחיתות האינהרנטית של האימהות מול המנגנון הצבאי, ברצוננו להציג עוד היבט המלמד על כוח השפעתן ועל מעורבותן הפעילה בחיי הבנים החיילים. על פי חלק מהמשתתפים והמשתתפות, האימהות מקבלות על עצמן בתקופת השירות שלושה תפקידים מרכזיים: הפסיכולוגית, המחלצת ומארגנת מסלול השירות. כך, למעשה, הן מותחות את פרקטיקת האימהות מעבר לגבולות הבית אל לב המרחב הצבאי. חשוב להדגיש, שהפרקטיקה הנקשרת לאימהות לא בהכרח משנה את צורתה. אולם מרחבי הפעולה של האימהות נמתחים יותר מאשר בעבר (Longhurst, 2013).

ירדן (27), למשל, סיפר על הקשר שהתהדק עם אמו במהלך שירותו הסדיר ביחידה קרבית:

לכאורה היו תקופות בחיים שהיא הייתה... כאילו ידעה הכי הרבה עלי. בצבא. אף אחד מהבית לא ידע כמותו כאילו ו [...] זה חשוב לה, היא... חשוב לה, לא ערכית, חשוב לה כלומר... היא אומרת שלא ערכית, חשוב לה דווקא בפי האישי, להכיר איפה הילד שלי נמצא, לדעת את ה... ל... ל... להיות מסוגלת לעזור לו [...] בלהתקשר אלי, ולהיות כאילו הפסיכולוגית שלי.

הקשר עם האם סיפק לירדן מענה "פסיכולוגי", המבוסס על אינטימיות, על תקשורת משותפת ועל עיבוד רגשי של החוויות בשטח. הוא תיאר את אמו כמבינה עניין, הדוברת את השפה ואת הסלנג הצבאי: "אימא יותר מיליטריסטית מאבא [...] אימא מכירה את כל המפק"צים, את כולם. היא יודעת מה השמות, היא מכירה את החבר'ה." לכן הוא סיפר לה על הפעילות הצבאית ולא הדיר אותה כשאר החיילים ביחידה שלו, שהסתירו מידע

מאימהותיהם. היא לא "התמוטטה" כמצופה מתשובותיו לשאלותיה על מעשיו ו"מקרינה נורא עמידות לזה".

במובאה שלעיל הסביר ירדן את אמו וייחס לה את הרצון בדיאלוג ההדוק יותר ביניהם בתקופה זו (ארבע פעמים הוא אמר "זה חשוב לה"). מבחינתו הצדיק הצורך האימהי שלה לדעת ולעזור את יוזמתה להתקשר ולהתעדכן בשלומה. גם תרצה (55), אמו של ירדן, סיפרה על השיחות התכופות ועל התמיכה הרגשית, אך בסיפורה הגיעה בקשת העזרה מירדן. הוא זה שיזם את שיחות הטלפון, והיא זו שהגיבה לצרכיו המשתנים באמצעות שחזורו של שיח טיפולי-התנהגותי: "הוא היה מתקשר ואומר "קשה לי", והייתי אומרת לו: "תצא מהאוהל, תצא מהשק שינה, תלך ל..." גם דוב (23), כמו ירדן, סיפר על רגעי המשבר במהלך השירות הצבאי ועל "התגייסותה" של אמו לעזרה:

זה יותר הבית מאשר אני מת לראות את אימא ולדבר עם אימא וישר להתחיל לבכות. שאתה לא יכול יותר ל... או בצבא שהייתי דווקא ששלחו אותי איך שהתגייסתי איזה חודשיים לאיזה אבט"ש (אבטחה שוטפת) שהייתי אמור לנסוע לשבוע והיה איזה התרעות לחטיפה של חיילים ולא יכולתי לחזור הביתה שלושה שבועות, ושלושה שבועות חייתי שם באמת. זה היה פשוט מקום נוראי והרגשתי ש... לא יודע מה אני עושה אבל להישאר שם אני לא יכול. בסוף כמוכן שנשארתי כי לא... לא היה לי מה לעשות. אבל זה נראה לי הכי הכי חזק שאי פעם הרגשתי שאני חייב, חייב, חייב. שאני רואה את אימא, אז זהו, אני רגוע.

דוב סיפר על האפיזודה מהשירות הצבאי שלו לאחר שנשאל על אירועים מהעבר, שבהם נזקק לנוכחותה הקרובה של אמו. בתחילת המובאה הוא החליף אמנם את אימא ב"בית", אבל בסופה הוא חזר לדמות האם ולנוכחותה המרגיעה. בהשוואה לשאר התכנים שעלו בשיחה עם דוב, ניכר שהאירוע מהשירות הסדיר אפשר לו יותר מאירועים אחרים לגלות לפני פחד או חולשה. הבדידות בעמדת השומר וההתרעות על חטיפת חיילים העניקו לו לגיטימציה מספקת לסגת למצב ילדי ולחזור ברצף על אותה מלה, כדי להביע את הצורך בהגנה של אימא ("הכי הכי חזק שאי פעם הרגשתי שאני חייב חייב חייב").

ירדן ודוב לא הציבו את עצמם בעמדת החיילים הלוחמים, המתמודדים בהצלחה עם כל האתגרים העומדים לפניהם, אלא הציגו לפנינו מעין דמות כלאיים על הרצף שבין הגבר הבוגר, ההרואי והמאופק, המרסן את הבכי ואת הפחד, לבין הילד הפגיע והרגיש, הזקוק להגנה ולהכוונה של אמו. האימהות מצדן שימרו את תפקידיהן המסורתיים והוסיפו להיות אחראיות לשלומם הגופני והרגשי של הבנים.

דבריו של גילי (40),⁷ נשוי ואב לשתי בנות, מובילים אותנו לתפקיד השני שמיוחס לאם – המחלצת שמצילה את הבן מעונש ומהתנגשויות עם מפקדיו: "אז לא היה טלפונים בצבא. איזה טלפונים היו בצבא? [...] זה לא כמו היום שאימא מתקשרת למפקד." גילי תלה את המעורבות הגוברת של האם בחיי בנה החייל בהתפתחות הטכנולוגית. בשונה מתקופת השירות הצבאי שלו, לפני 20 שנה ויותר, הטלפונים הניידים של היום מאפשרים לחייל הצעיר להיות בקשר עקיב עם אמו ומסייעים לה למתוח את פרקטיקת האימהות אל מחוץ לגבולות הבית. כך היא זוכה בדריסת רגל ובמידה מסוימת של השפעה בזירה הצבאית. כלומר: הגבולות בין המרחב הפרטי של הבית למרחב הציבורי הצבאי מיטשטשים, ונוצר מעין פרדוקס שעורר אצל גילי גיחוך ("אימא מתקשרת למפקד"). הפרדוקס נעוץ בניגוד המהותי בין דמות הגבר החייל לדמות הילד הקטן החוסה בצלה של אמו. לעומת גילי, לא ראה עמי (31), הצעיר ממנו בתשע שנים, צרימה כלשהי, כשסיפר ללא שמץ של ציניות: "שהגעתי לצבא, זה היא נתנה לי את הפלאפון הראשון שלי."

אך לא רק הטכנולוגיה, המאפשרת לשמור על קשר טלפוני, שינתה את מערך הכוחות בין בנים לאימהות במהלך השירות הצבאי ותורמת לשימור הקשר הרגשי ביניהם. למעשה, דברי המרוויינים כולם משקפים את התמורות שחלו משנות ה-80 ואילך ביחסי צבא ומשפחה ואת המעבר מדפוס יחסים רופף, שבו המשפחה שקופה ומצפים ממנה לתמיכה מבית בבן החייל, לדפוס יחסים שבו המשפחה מעורבת, כלומר שותפה בהגדרת צורכי הבן ובעיצוב מדיניות הצבא כלפיו (ערן-יונה, 2008). חלחול המרחב הפרטי אל תוך הצבא הפך את מעורבותה של האם לגיטימית יותר מבחינה חברתית והעניק לה כוח שלא היה לה בעבר. בהקשר זה סיפר אורן, רווק בן 36, על אירוע משירותו הצבאי ועל יכולת ההשפעה של אמו:

בצבא לא כל כך רציתי להיות... שמו אותי ביחידה קרבית ולא רציתי. לא רציתי את היחידה הקרבית הזו. רציתי יחידה אחרת ולא נתנו לי, ואני אם לא נותנים לי אז... אז עשיתי דברים, כל מיני קונדסים. באיזה שלב גם עשיתי עריקות של איזה שלוש-עשרה או ארבע-עשרה יום, ואז היא דיברה עם המג"ד. לא יודע אם בזכותה או לא בזכותה, אבל לא קיבלתי שום דבר על העריקות הזאתי. כאילו קיבלתי ריתוק מצחיק.

אורן לא נמנע מלספר על היותו חייל "לא יוצלח", שחמק כנראה מעונש בזכות מאמציה של אמו. בדומה לשאר חלקי הריאיון, גם בהקשר זה הוא הציג חזות נון-קונפורמיסטית, של אדם שמסרב לקבל על עצמו את תכתיבי הקולקטיב ועושה "כל מיני קונדסים", כדי להגמיש את המערכת לרצונותיו הייחודיים. אורן כמו מתח את תפקיד הילד גם לשירות הסדיר שלו ונושע בזכות אמו שנחלצה להגנתו. הוא האדיר אותה בדבריו; אין היא אותה דמות מושתקת שאינה

7 גילי מבוגר יותר מהבנים שצוטטו עד כה, ואכן דבריו משקפים הלך רוח אחר, מתקופה מוקדמת יותר, שבו לאם לא הייתה דריסת רגל במרחב הצבאי "כמו היום". אי העקיבות וגם הפרספקטיבה יוצאת הדופן של גילי הן דוגמה ליוצא מהכלל המעיד על הכלל (בויס, 2011).

דוברת את השפה, אלא אישה בעלת השפעה גם על דרגים גבוהים במערכת הצבאית. היא דיברה עם המג"ד, "ניקתה" ו"סידרה" אחרי בנה, וכך קראה תיגר על החלוקה המבחינה בין דמותו המיתית של החייל ההרואי לבין דמות האם המוחלשת מבית.

תפקיד שלישי, המעיד על מתיחתה של פרקטיקת האימהות אל המרחב הצבאי ועל הסוכנות האישית של האימהות, הוא ארגון מסלול השירות של הבנים. ירדנה ושרית, כפי שנראה להלן, היו מעורבות בבחירת מסלולי השירות של בניהן והשתמשו בצבא כאמצעי לשילובם בסדר הלאומי והמגדרי וכקרח קפיצה לקידומם בעתיד בעולם העבודה האזרחי. כך סיפרה ירדנה (55, נשואה ואם לשלושה):

בצו הראשון הוא הודיע להם שהוא מוכן להתגייס לצבא, אבל לא מוכן להחזיק נשק. ואז הפנו אותו לקב"ן. והיה מומנט שהוא היה צריך להגיע לקב"ן, ואני ידעתי שיכולים להוציא אותו לגמרי. ואז מ-where no זה אפרופו... האימהות שבי, כן? האימא זאבה. אני אמרתי: "איזה מסגרת צה"לית יכולה לעזור לילד שלי?" רק זאת שתהיה פתוחה ויכולה להכיל. אני הרמתי טלפון למדור נח"ל והתחלתי לשאול שאלות [...] באתי לאמיר לחדר, אני לא אשכח את זה [...], אמרתי לו: "תשמע, אני לא יודעת מה זה, אבל... אולי יהיה לך מעניין. לא יודעת." נתתי לו את מספר הטלפון והוא יצר קשר... איתם והם התכנסו [...] אז... היום כשאני מסתכלת... וזה מה שהשפיע עכשיו בעצם על כל הקריירה. וזה מה שהשפיע על החיים של אמיר לעתיד. שאני מסתכלת ואני מדברת איתך על זה, זה בעצם התחיל מאותו חיפוש שלי, שאני חיפשתי מה יהיה איתו. כי אני לא רציתי שהוא יגיע לקב"ן, כי אני ידעתי שזה יהרוס אותו. זה יגמור אותו. כי אמיר, יחד עם כל הסיפור הזה, מאוד חשוב לו להיות עדיין בתוך איזשהו מיינסטרים.

תפקידה המרכזי של ירדנה היה למצוא איזון בין ייחודו של אמיר לבין קבלת תכתיבים חברתיים. לכל אורך הריאיון היא תיארה את מאבקה המתמשך במוסדות שונים (בתי הספר, האוניברסיטה או "המסגרת הצה"לית") בניסיון להגמיש את "חוקיהם" ולהתאימם לצרכים האחרים של אמיר. היא התגאתה אמנם ברגישותו ובייחודו, אבל הייתה מודעת לרווחים הטמונים בהליכה בתלם, קל וחומר בסיום מוצלח של שירות החובה הצבאי המשרטט את גבולות הקולקטיב הישראלי – מי נכלל בפנים ומי נותר בחוץ (מייזלס, 2002; Klein, 1999). על כן היא התוותה למענו את מסלול השירות, וכך סייעה לו לכונן זהות חברתית-גברית נורמטיבית.

מעורבותה הגבוהה של ירדנה והמאמץ שלה להוביל את אמיר לקו הסיום של השירות הצבאי משתקפים גם במובאה הזו בשימוש בגוף ראשון רבים ובחזרות: "תביני, גם הצבא היה, היה, היה לנו מאוד קשה. מאוד, מאוד, מאוד." יש לציין בהקשר זה, שאמיר לא הזכיר כלל את סיפור התגייסותה של אמו לבחירת מסלול השירות שלו, שהוביל אותו מאוחר יותר גם לבחירת תחום הלימודים.

גם עמי, גבר נשוי בן 31, סיפר כיצד התוותה עבורו אמו שרית את מסלול השירות והשתמשה בזירה הצבאית כדי לסייע לו כאינדיבידואל:

אחרי כמה שבועות וזה היא הביאה לי פתק מהעיתון שנותן איזה אפשרות לדחות את השירות וללכת ללמוד. אוקיי, זה [...] זה פיזור את כל העתיד שלי מבחינת מה שעשיתי וזה... זה היה כאילו הסכם שהסכמתי לקבל אותו. כלומר לא לחתום קבע, ללכת ללמוד... אז אם נניח, זה קטע מאוד משמעותי שהיא עשתה; פשוט קראה את העיתון וראתה בסוף מה יש. אמרה לי: "לך תראה מה זה." הלכתי לראות מה זה והסכמתי. [...] הייתי מוכן להקשיב. כלומר זה אף פעם לא היה לא; זה תמיד "אוקיי, מה התנאים?".

גזיר העיתון שהניחה שרית לפני עמי השפיע אז וממשיך להשפיע גם היום על חייו האזרחיים. בהמלצתה הוא דחה את שירות החובה לטובת לימודים אקדמיים, ובתום לימודיו השתלב בצבא בתפקיד צווארון לבן. עמי הוקיר את המחווה של אמו והעריך אותה כצומת מכריע בחייו. יחד עם זאת הוא דאג להבהיר לי את שליטתו במצב; הוא זה שקיבל את ההחלטה הסופית, לאחר ששקל את היתכנותה של ההצעה ואת תנאיה. כלומר: הוא היה לא רק מושא לרעיונותיה של אמו, אלא גם שותף פעיל.

גם שרית וגם ירדנה נקטו מהלכים המבטאים את השקפת העולם הליברלית ואת תהליכי האינדיבידואליזציה שעברו על החברה הישראלית. מצד אחד הן הביעו מחויבות לגיוס בניהן לצבא והיו מעוניינות שישתלבו בסדר הלאומי והחברתי. מהצד האחר הן לקחו חלק בגיוס המערכת הצבאית לרווחתם האישית של הבנים, בתנאים שישמרו על ייחודם ויועילו להם כאינדיבידואלים בטווח הקצר ובטווח הארוך. מעורבותן בתכנון מסלול השירות מצביעה על החשיבות שייחסו לערכים של הגשמה וביטוי עצמי גם בתוך מערכת צבאית נוקשה, בלי לאבד מהרווחים הגלומים בשיתוף פעולה עם דרישות הקולקטיב הישראלי. ממצאים אלה תואמים טענות של חוקרי צבא בישראל, שאין החיילים מתגייסים עוד מטעמים לאומיים בלבד, אלא מתוך שיקולים של סיפוק אישי, מימוש עצמי או רכישת מקצוע לעתיד (Cohen, 1997).

דיון

בשונה מהתפיסה הקלינית, הממשיגה את הקשר הדיאדי אמ-בן כבעל מאפיינים יציבים (מעבר לזמן ולמקום) והרואה באינדיבידואליזציה יסוד בלתי נמנע בתהליכי ההבניה של הגבריות (Chodorow, 1978), הציגו המשתתפים והמשתתפות עמדה דינמית יותר כלפי סוגיות של עצמאות ותלות – תולדתו של הקשר חברתי נתון.

דינמיות זו מתבטאת בדיון על חלקה של הזירה הצבאית בעיצוב הקשר הדיאדי. לצד העמדה המוכרת בספרות, באשר לתפקיד הצבא בשימור התפקידים המגדריים המסורתיים ובהרחקת

הבן החייל מאמו, הביעו המרואיינים עמדה אחרת, שקראה תיגר על ייצוגים בינאריים ומהותניים של גבריות ואימהות. הבנים הציגו גבריות הנעה על הרצף שבין דימוי הלוחם המאופק והאקטיבי לבין דימוי הילד הפגיע הזקוק להכוונה. האימהות, מצדן, התייבשו על הרצף שבין פסיביות ואי רלוונטיות לבין אקטיביות ויכולת השפעה על חיי הבנים גם במרחב הצבאי. יתרה מזאת, בהשוואה לתחומי חיים אחרים היו גם הבנים וגם האימהות אמביוולנטיים פחות כלפי מעורבותה של האם בחיי החייל או כלפי הקשר ההדוק ביניהם במהלך השירות הצבאי. הצורך של האימהות להגן על הבנים החיילים, לטפל ולתמוך בהם מקבל בהקשר זה אישור, ונמהל פחות בשיח הקליני השכלתני הקורא לנפרדות ולאוטונומיה. גם הבנים אפשרו לעצמם בשיח שלהם על הצבא לבטא חולשה וצורך בנוכחותה של האם. ייתכן שהמרחב הצבאי, שבו לכאורה אין עוררין על מידת האוטונומיה והגבריות של החיילים, מקל הן על האימהות והן על הבנים להציג קרבה הדדית, מעורבות גבוהה או היזקקות.

הסבר שני לעמדה הדינמית יותר כלפי סוגיות של היבדלות וקרבה בזירה הצבאית קשור לתהליכים חברתיים עכשוויים, המטשטשים היררכיות והבחנות תרבותיות קטגוריאליזם ישנות (באומן, 2007). הבחנה אחת נוגעת לקטגוריות "ילד" ו"גבר". הגברים המשתתפים במחקר, רובם ילידי שנות ה-80, הביעו צורך במעורבות מתמשכת של האם גם בתקופת החיילות שלהם, ולמעשה ייצגו דור המתאפיין בהתבגרות מושהית, בחיפוש דרך וזהות, בתלות רגשית וכלכלית בהורים ובקושי להבשיל לקראת חיים עצמאיים, היפוכו של הצבר הישראלי שהתבגר והתחשל כבר בגיל צעיר (אלמוג, 2004). טשטוש הגבולות בין הילד לגבר בהקשר הצבאי נדון גם במאמרו של ישראלי ורוסמן (2014) על אופני הייצוג של החייל בתקשורת הישראלית. השתיים טענו, שדמותו של הגבר הלוחם המאופק של המאה הקודמת הפכה בתקשורת של שנות ה-2000 לדמות היברידי, המשלבת בתוכה את המאפיינים של אותו לוחם הרואי עם תכונותיו של ילד פגיע, המביע גם פחד ואינו מרסן את רגשותיו. הבחנה שנייה היא בין הקטגוריות גבריות ונשיות. גם בהקשר זה חצו המשתתפים והמשתתפות את הגבולות המגדריים והציגו דמות המשלבת בין התכונות המיוחסות לכל אחת מזהויות המגדר. בניגוד לנרטיב השליט של התיאוריה הפסיכואנליטית, המשקף את נקודת המבט הרווחת בתרבויות פטריארכליות שבהן גבריות מוגדרת כהיפוכה של נשיות (Diamond, 2006), לא חששו המרואיינים הגברים לאמץ תכונות שנחשבו בעבר טאבו. תמורות אלה בתפיסת הגבריות משליכות בתורן על תפיסות של אימהות לבנים. רוב פרקטיקות האימהות אמנם נותרות בעינן, אך הן נמתחות עתה גם מעבר לגבולות הבית. הבחנה שלישית נוגעת ליחסים אזרחות-צבא: התפוררות ההגמוניה הצבאית, הידוק "הפיקוח" האזרחי על הצבא, החשיפה הציבורית הגוברת של אי-סדרים וכשלים או הסירוב להוסיף וללכת באופן עיוור אחר קצינים ומפקדים (בן-אליעזר, 2006; לוי, 2010).

ולבסוף, התחזקותה של התרבות האינדיבידואליסטית מובילה לטשטוש ההיררכיה בין הבית לצבא ולהזזת הקו הברור שהבחין לפנים בין הזירה הפרטית לציבורית (פוגל-ביז'אוי,

1999). תהליכים אלה באים לידי ביטוי בניהול משא ומתן בין המשפחה לרשויות הצבא על רווחתו של הפרט, כאשר גם האמצעים הטכנולוגיים הזמינים היום מסייעים לצמצום המרחק ששרר בעבר בין שתי הזירות ולביטול הנתק שנכפה על חברי המשפחה. יתר על כן, התרבות האינדיבידואליסטית מתבטאת בשימוש החתרני באימהות, לא רק בניסיון פוליטי גלוי להשפיע על הדיון הציבורי, אלא בפעילות יומיומית, לעתים סמויה מן העין, בלב המרחב הצבאי, כדי לשפר את תנאי השירות של הבנים או להבטיח את שילובם בסדר הלאומי והמגדרי בישראל.

מקורות

אלאור, ת' (2001). תנאים של אהבה: עבודת האימהות מסביב למחנה. **תיאוריה וביקורת**, 19, 79-114.

אלמוג, ע' (2004). **פרידה משרוליק: שינוי ערכים באליטה הישראלית**. חיפה: אוניברסיטת חיפה וזמורה ביתן.

באומן, ז' (2007). **מודרניות נזילה**. ירושלים: מאגנס.

בויס, ר"ו (2011). לקראת מתן דין וחשבון לציבור: מעבר לדגימה, למהימנות ולתקפות. בתוך מ"ר באואר וג' גסקל (עורכים), **מחקר איכותני: שיטות לניתוח טקסט תמונה וצליל** (עמ' 385-401). רעננה: האוניברסיטה הפתוחה.

בורדייה, פ' (2007). **השליטה הגברית**. תל אביב: רסלינג.

בן-אליעזר, א' (2006). החברה הצבאית והחברה האזרחית בישראל: גילויים של אנטי מיליטריזם וניאו-מיליטריזם בעידן פוסט-הגמוני. בתוך מ' אלהאג' וא' בן-אליעזר (עורכים), **בשם הביטחון: סוציולוגיה של שלום ומלחמה בישראל בעידן משתנה** (עמ' 29-76). חיפה: פרדס.

ברקוביץ, נ' (2001). אזרחות ואימהות: מעמדן של הנשים בישראל. בתוך י' פלד וע' אופיר (עורכים), **ישראל: מחברה מגויסת לחברה אזרחית** (עמ' 206-243). תל אביב: הקיבוץ המאוחד.

ברקוביץ, נ' (1999). אשת חיל מי ימצא? נשים ואזרחות בישראל. **סוציולוגיה ישראלית** ב(1), 277-317.

גלבלום, א' (1998). נשים בזמן מלחמה ושלום. **זמנים**, 61, 14-25.

ישראלי, צ' ורוסמן, א' (2014). מלוחם לבן של אימא? החייל הישראלי בראי העיתונות. **עיונים בתקומת ישראל**, 24, 185-219.

לוי, י' (2010). *מי שולט על הצבא? בין פיקוח על הצבא לשליטה בצבאות*. ירושלים: מאגנס.

מייזלס, ע' (2002). צעירים ישראלים במעבר לבגרות: השפעת השירות הצבאי (עיונים בחינוך, סדרה חדשה). *כתב העת הישראלי למחקר בחינוך*, 5(1), 159-192.

ערן-יונה, מ' (2008). *צבא, משפחה, מגדר ומה שביניהם*. תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.

פוגל-ביז'אווי, ס' (2002). הלאמת האימהות בעידן התקשורת. *חקרי מגדר בארץ*, 10-11, 30-32.

פוגל-ביז'אווי, ס' (1999). משפחות בישראל: בין משפחתיות לפוסט-מודרניות. בתוך ד' יזרעאלי, א' פרידמן, ה' דהאן-כלב, ח' הרצוג, מ' חסן, ח' נוה וס' פוגל-ביז'אווי (עורכות), *מין, מגדר, פוליטיקה* (עמ' 107-166). תל אביב: הקיבוץ המאוחד.

פרוני, א' (2009). אמהות ואימהיות. בתוך א' פרוני (עורכת), *אימהות: מבט מהפסיכואנליזה וממקום אחר* (עמ' 9-19). ירושלים: הקיבוץ המאוחד.

רייל, ט' (1999). *אני לא רוצה לדבר על זה: על המורשת הסמויה של דיכאון גברי ואיך אפשר להשתחרר ממנה*. תל אביב: עם עובד.

ריץ, א' (1989). *ילוד אישה*. תל אביב: עם עובד.

ששון לוי, א' (2006). *זהויות במדים; גבריות ונשיות בצבא הישראלי*. ירושלים: מאגנס.

Anderson, E. (2009). *Inclusive masculinity: The changing nature of masculinities*. N.Y.: Routledge.

Ajzenstadt, M. & Gal, J. (2001). Appearances can be deceptive: Gender in the Israeli welfare state. *Social Politics*, 8(3), 293-324.

Bieber, I. (1965). Clinical aspects of male homosexuality. In J. Marmor (Ed.), *Sexual inversion* (pp. 248-268). N.Y.: Basic Books.

Bly, R. (1990). *Iron John*. N.Y.: Vintage.

Butler, J. (1990). *Gender troubles: Feminism and the subversion of identity*. N.Y.: Routledge.

Chodorow, N. (1978). *The reproducing of mothering*. Berkley: University of California Press.

Cohen, S. (1997). Towards a new portrait of the Israeli soldier. *Israeli Affairs*, 3(3-4), 77-117.

- Connell, R. W. (1996). Politics of changing men. *Arena*, 6, 53-72.
- Connell, R. W. (1994). Psychoanalysis on masculinity. In H. Brod & M. Kaufman (Eds.), *Theorizing masculinities* (pp. 11-38). Ca: Sage Publications.
- Diamond, M. J. (2006). Masculinity unraveled: The roots of male gender identity and the shifting of male ego ideals throughout life. *Journal of the American Psychoanalysis Association*, 54, 1099-1130.
- Enloe, C. (2000). *Maneuvers: The international politics of militarizing women's lives*. California: University of California Press.
- Fairclough, N. (2003). *Analyzing discourse: Textual analysis of social research*. London: Routledge.
- Gee, J. P. (2011). *How to do Discourse Analysis: A toolkit*. N.Y. & London: Routledge.
- Gough, B. (2001). "Biting your tongue": Negotiating masculinities in contemporary Britain. *Journal of Gender Studies*, 10(2), 169-185.
- Helman, S. (1999). From soldiering and motherhood to citizenship: A Study of four Israeli peace protest movements. *Social Politics*, 6(3), 292-313.
- Hinterhuher, E. M. (2001). Between neo-traditionalism and new resistance: Soldiers' mothers of St. Petersburg. *The Anthropology of East Europe Review*, 19(1), 139-152.
- Kimmel, M. S. (1994). Masculinity as homophobia. In H. Brod & M. Kaufman (Eds.), *Theorizing masculinities* (pp. 119-141). London: Sage.
- Kimmel, M. S. & Messner, M. A. (2000). *Men's lives*. Boston: Allyn and Bacon.
- Klein, U. (1999). Our best boys: The gendered nature of civil-military relations in Israel. *Men and Masculinities*, 2(1), 47-65.
- Lemish, D. & Barzel, I. (2000). Four mothers: The womb in the public sphere. *European Journal of Communication*, 15(2), 147- 169.

- Levant, R. F. (1996). The new psychology of men. *Professional psychology: Research and practice*, 27(3), 259-265.
- Lieblich, A. (2001). Mother-son relationships in the shadow of war. In A. O'Reilly (Ed.), *Mothers & sons: Feminism, masculinity and the struggle to raise our sons* (pp. 235-250). N.Y: Routledge.
- Lieblich, A. (1989). *Transition to adulthood during military service: The Israeli case*. Albany: State University of New York Press.
- Longhurst, R. (2013). Stretching mothering: Gender, space and information communication technologies. *HAGAR – Studies in Culture, Policy and Identities*, 11(1), 121-138.
- Longhurst, R. (2008). *Maternities: Gender, bodies and space*. N.Y.: Routledge.
- Machin, D. & Mayr, A. (2012). *How to do critical discourse analysis?* London: Sage.
- Malone, M. J. (1997). *Worlds of talk: The presentation of self in everyday conversation*. Cambridge, U.K.: Polity Press.
- O'Reilly, A. (2001). Introduction. In A. O'Reilly (Ed.), *Mothers & sons: Feminism, masculinity and the struggle to raise our sons* (pp. 1-21). N.Y: Routledge.
- Rowland, R. & Thomas, E. (1996). Mothering sons: A crucial feminist challenge. *Feminism & Psychology*, 6(1), 93-99.
- Rubin, B. L. (1986). On men and friendship. *Psychoanalytic Review*, 73(2), 165-181.
- Ruddick, S. (1997). Rethinking maternal politics. In A. Jetter, A. Orleck, & D. Taylor, (Eds.), *The politics of motherhood: Activist voices from left to right* (pp. 369-381). London: University Press of New England.
- Slattery, K. & Garner, A. C. (2007). Mothers of soldiers in wartime: A national news narrative. *Critical Studies in Media Communication*, 24(5), 429-445.

- Stoler-Liss, S. (2003). Mothers birth the nation: The social construction of Zionist motherhood in war time in Israeli parents' manuals. *Nashim*, 6, 104-118.
- van Leeuwen, T. (2008). *Discourse & practice: New tools for CDA*. N.Y.: Oxford University Press.
- Wetherell, M. & Edley, N. (1999). Negotiating hegemonic masculinity: Imaginary positions and psycho-discursive practices. *Feminism & Psychology*, 9, 335-356.
- Wodak, R. & van Leeuwen, T. (1999). Legitimizing immigration control: A discourse-historical analysis. *Discourse Studies*, 1, 83-118.
- Yuval-Davis, N. (1997). *Gender and nation*. London: Sage.